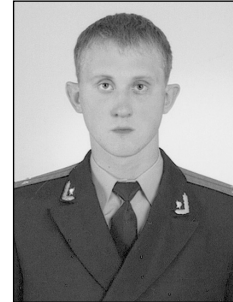

Віталій КУЦ,
кандидат юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Національної академії прокуратури України –
директор Науково-дослідного інституту

Олексій БОНДАРЕНКО,
помічник прокурора
Октябрського району м. Полтави,
юрист 3 класу

ЗМІСТ ВИНИ У ЗЛОЧИНАХ З ФОРМАЛЬНИМ СКЛАДОМ

Ключові слова: суспільна небезпечність; формальний склад злочину; психічне ставлення; форма вини; вид умислу.

Об'єктом постійної наукової уваги є дослідження змісту вини у злочинах різних видів. Дискусійним, зокрема, залишається визначення змісту вини при вчиненні злочинів з формальним складом, об'єктивна сторона яких формулюється в законі лише як певне діяння без уточнення його наслідків.

За загально визаною думкою, злочини з формальним складом можуть вчинятися лише умисно. З огляду на те, що законодавче визначення необережної вини сфокусоване на суспільно небезпечних наслідках діяння, а вони не входять до структури об'єктивної сторони формальних складів злочину, можливість вчинення такого злочину з необережності виключається. Отже, без зміни теоретичного розуміння та законодавчого визначення форм вини необережний злочин з формальним складом уявити неможливо. Такі злочини є винятково умисними.

Умисел – форма вини, для якої характерне найбільш негативне (зневажливе) психічне ставлення суб'єкта суспільно небезпечного діяння до охоронюваних зако-

ном цінностей, що обумовлює його підвищену порівняно з необережністю небезпечність.

Відповідно до ст. 24 Кримінального кодексу України (далі – КК України) умисел поділяється на прямий і непрямий (евентуальний). Прямим є умисел, якщо особа під час вчинення злочину усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала лише можливість настання його суспільно небезпечних наслідків і, не бажаючи цього, свідомо припустила їх настання. Як зазначав О.М. Трайнін, евентуальний умисел – і в цьому його особливість – передбачає, що наслідок, який не бажає, але свідомо припускає винний, є саме евентуальним, тобто може статися, а може і не статися [1, 200–201].

Таким чином, розмежування видів умислу здійснюється шляхом співвідношення його інтелектуальних та вольових ознак.

Розмежування видів умислу значною мірою впливає на ступінь вини, а тому й на межі відповідальності та покарання, виступаючи одним із чинників їх індивідуалізації.

Законодавець визначає види умислу відповідно до матеріальних складів злочину, вказуючи на психічне ставлення суб'єкта як до діяння, так і до наслідків (ст. 24 КК України). При цьому у злочинах з формальним складом, де наслідки не є його елементом, вольова ознака у виді психічного ставлення до них на перший погляд не впливає на визначення виду умислу. Саме тому цю ознаку вини визначають через психічне ставлення не до наслідків, а до самого діяння.

У теорії склалося щонайменше два підходи до визначення психічного ставлення суб'єкта до об'єктивних ознак формального складу злочину. Одні криміналісти вважають, що в цих складах злочину суб'єкт усвідомлює суспільну небезпечність діяння і бажає його вчинити, не формуючи свого психічного ставлення до наслідків діяння. На думку іншої групи фахівців, усвідомлення суспільної небезпечності діяння неможливе без усвідомлення небезпечності його наслідків навіть тоді, коли останні винесено за межі законодавчого визначення складу злочину.

Окремим проблемним аспектом залишається визначення виду умислу в злочинах з формальним складом. Переважна більшість фахівців упевнена, що такі злочини вчиняються лише з прямим умислом, але існує й протилежна думка.

Проблема змісту вини у формальних складах злочину знайшла своє відображення в дослідженнях багатьох відомих науковців, зокрема М.І. Бажанова, Я.М. Браїніна, П.С. Дагеля, Г.А. Кригера, В.Г. Макашвілі, Б.С. Нікіфорова, Е.Я. Немировського, В.А. Ломако, А.А. Піонтковського, Б.С. Утевського, М.С. Таганцева, О.М. Траїніна, І.Г. Філановського, О.І. Рарога, А.О. Пінаєва й інших. Однак єдиного підходу до її вирішення поки що не знайдено.

Завданням цієї статті є огляд основних аргументів, висловлених представниками двох зазначених вище теоретичних позицій щодо характеристики вини у злочинах з формальним складом з метою напрацюван-

ня логічно обґрунтованих висновків щодо її змісту.

З точки зору представників першої з них, оскільки у злочинах з формальним складом наслідки не є обов'язковим його елементом, психічне ставлення до них відсутнє [2, 49]. На їхню думку, ознакою об'єктивної сторони, яка втілює суспільну небезпечність діяння у зазначених складах, є заборонене законом діяння. Усвідомлення суспільної небезпечності цього діяння та бажання вчинити його і складають зміст інтелектуального та вольового моментів умислу в формальному складі злочину. Тому непрямого умислу при вчиненні злочинів з таким складом не може бути, адже передбачення як різновид психічного ставлення до дійсності згідно зі ст. 24 КК України стосується лише наслідків суспільно небезпечної дії чи бездіяльності, які у злочинах з формальним складом перебувають за межами об'єктивної сторони [3, 11].

Аргументуючи висновок, що у формальних складах вольовий зміст умислу обмежується лише вольовим ставленням до суспільно небезпечних діянь, О.І. Рарог наводить такий приклад: гвалтівник, усвідомлюючи, що вчиняє статевий акт з жінкою всупереч її волі шляхом застосування насильства у будь-якому разі бажає вчинити дії, які мають саме такі соціальні властивості. Це свідчить про те, що у разі вчинення злочинів з формальним складом вольовий елемент умислу завжди полягає у бажанні вчинити суспільно небезпечні діяння, заборонені кримінальним законом, тобто умисел може бути лише прямим [4, 32–33].

Схожу позицію відстоює І.Г. Філановський, який стверджує, що прогалину у законодавстві щодо визначення видів умислу лише для матеріальних складів злочину практично можливо усунути за допомогою прийому, згідно з яким психічне ставлення до наслідків діяння повинно проектуватись на саме діяння. Це дає змогу ігнорувати факт відсутності наслідків [5, 148].

Неможливість існування непрямого умислу у злочинах вказаної категорії підтримував і П.С. Дагель, вважаючи, що у формальних складах зміст вини визначається психічним ставленням до діяння [6, 74].

Водночас він зазначав, що для характеристики злочину як умисного достатньо усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своєї дії чи бездіяльності, а в зв'язку з тим, що види умислу відрізняються один від одного різним психічним ставленням особи до суспільно небезпечних наслідків своєї дії, поділ умислу у формальних складах на прямий і непрямий позбавлений сенсу, тому правильніше говорити просто про умисел, або лише про прямий умисел [7, 80–81].

Останнє влучно, на нашу думку, критикує В.А. Ломако, наголошуючи на неможливості існування, окрім закріплених у КК України видів умислу, ще й «універсального», сконструйованого на основі лише інтелектуального моменту – усвідомлення суспільної небезпечності діяння. Подібне міркування, зазначає дослідник, не тільки не узгоджується із загальним поняттям вини, а й суперечить законодавчому опису окремих видів умислу [3, 10–11].

Протилежну позицію щодо характеристики вини у формальних складах злочину висловлював Б.С. Нікіфоров. На його думку, слід виходити з того, що суспільно небезпечний результат завжди є органічно втіленим у діяння. Вчинення діяння є не чим іншим, як спричиненням певних наслідків. Умисел – форма психічного ставлення не до власне діяння, а до його соціальної сутності, тобто до його наслідків [8, 27–28].

Зазначене вище підтримував Г.А. Кригер, на думку якого психічне ставлення як до діяння, так і до наслідків необхідно встановлювати незалежно від того, йдеться про матеріальний чи формальний склад злочину [9, 29]. Цю позицію поділяв і М.Й. Коржанський, наголошуючи на обов'язковості встановлення вольової ознаки щодо наслідків злочину [10, 234–235].

Ще більш категоричними є міркування В.М. Мельничка, який стверджує, що встановлювати вину у злочинах з формальним складом необхідно лише на підставі психічного ставлення суб'єкта до можливих наслідків цього злочину, до заподіяння шкоди у сфері об'єкта посягання. При цьому потреби у з'ясуванні вольової ознаки стосовно діяння взагалі не існує [11, 21; 24].

Послідовним прихильником необхідності встановлення психічного ставлення до наслідків злочинного діяння у будь-якому складі злочину, в тому числі і в формальному усіченому, є відомий український криміналіст професор А.О. Пінаєв. При цьому він влучно зазначає, що у формальних складах злочину за межі складу виводяться не наслідки посягання, а лише їх розміри. На думку вченого, яку важко спростувати, у злочинах з формальним складом «... особа не лише усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії чи бездіяльності, але й передбачає її суспільно небезпечні наслідки, бажаючи їх настання» [12, 147].

Викладене вище дає змогу зробити висновки, що необхідною та достатньою умовою наявності вини у злочинах з формальним складом можна вважати усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння та бажання його вчинити, але за умови, що усвідомлення суспільної небезпечності діяння розуміється як результат усвідомлення його наслідків, а бажання вчинити злочинне діяння одночасно означає наявність бажання досягти злочинних наслідків. Та обставина, що ці наслідки в формальному складі злочину «опинилися» за межами складу жодним чином не змінює змісту вини суб'єкта. Модифікується у формальному складі злочину порівняно з матеріальним складом лише форма вина, а не її зміст.

Оскільки діяння є засобом досягнення певного результату, в процесі осмислення діяння, в тому числі й усвідомлення його суспільної небезпечності, результат діяння «вмонтовано» в структуру осмислення (усвідомлення) його сутності. Мабуть, не буде недоречним висновок, що процес усвідомлення сутності діяння одночасно є і процесом усвідомлення наслідків, до яких воно призводить. Діяння та його наслідки можна вважати елементами єдиного об'єкта усвідомлення (осмислення) з боку суб'єкта, який його вчиняє, а отже – досягає. Розривання діяння та його наслідку повинно мати винятково умовний характер. В дійсності діяння та його результат у свідомості суб'єкта злиті воєдино, інакше неможливо адекватно усвідомити й оцінити ні перше, ні друге. За дотепним висловом з цього при-

воду В.М. Мельничка, в протилежному випадку ми не зможемо відрізнити подвиг героя, який вдався до самопожертви, від самогубства [11, 23].

Що ж до іншого аспекту дискусії про зміст вини у формальних складах злочину, а саме: виду умислу, зауважимо, що для злочинів з формальним складом характерною є вина у виді прямого умислу. Але не тому, що суб'єкт не має психічного ставлення до наслідків діяння. Навпаки, саме наявність такого ставлення до наслідків визначає зміст ставлення до діяння. До речі, саме тому законодавча формула умислу є універсальною і не потребує змін та «уточнень».

Незначна за кількістю група вчених допускає можливість вчинення злочину з формальним складом і з непрямим умислом. Зокрема, В.Г. Макашвілі вбачає непрямий умисел у формальних складах злочину, коли суб'єкт, вчинюючи діяння, не впевнений у його

злочинному характері і лише припускає, що воно є суспільно небезпечним [13, 81].

На думку В.М. Мельничка, з прямим умислом злочин вчиняється лише у випадках, коли злочинні наслідки є метою діяння. Коли ж особа прагне досягти якоїсь іншої мети, допускаючи при цьому заподіяння шкоди у сфері об'єкта посягання, цей злочин є вчиненим з непрямим умислом, незалежно від того, вважає вона ці наслідки можливими чи неминучими [11, 23].

Ми дотримуємося позиції про наявність у зазначених складах лише прямого умислу. У всякому випадку ситуації, змодельовані зазначеними вище прихильниками іншої точки зору, не є типовими для практики. При цьому ми свідомі того, що з теоретичного боку зазначений аспект характеристики вини у злочинах з формальним складом залишається дискусійним, тому повинен бути предметом подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М.: Госиздат, 1957. – С. 201.
2. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть / Бажанов М.И. – Днепропетровск: Пороги, 1992. – 167 с.
3. Ломако В.А. Зміст умислу і його види: текст лекцій / Ломако В.А. – Х.: Юридичний інститут, 1991. – 16 с.
4. Рагог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений / Рагог А.И. – М.: Проф. образование, 2002. – С. 32–33, 37–38.
5. Филановский И.Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению / И.Г. Филановский. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. – С. 148.
6. Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве / П.С. Дагель // Ученые записки ДВГУ. – Владивосток, 1968. – Вып. 21. – С. 74.
7. Дагель П.С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П.С. Дагель, Д.П. Котов. – Воронеж: Изд-во ДВГУ, 1974. – С. 80–81, 94.
8. Никифоров Б.С. Об умысле по действующему законодательству / Б.С. Никифоров // Советское государство и право. – 1965. – № 6. – С. 27–28, 35.
9. Кригер Г.А. Рецензия на книгу: Бушуев И.А. Ответственность за укрывательство преступлений и недоносительство / Г.А. Кригер // Советская юстиция. – 1966. – № 6. – С. 29.
10. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / Коржанський М.Й. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.
11. Мельничок В.М. Криміналістична характеристика вини / В.М. Мельничок // Судова практика. – 2009. – № 5. – С. 18–25.
12. Пинаев А.А. Уголовное право Украины. Общая часть / Пинаев А.А. – Х.: Харьков юридический, 2005. – 664 с.
13. Макашвили В.Г. Понятие умысла в уголовном праве / В.Г. Макашвили // Вестник отделения общественных наук АН Груз. ССР. – 1966. – № 6. – С. 81.

*Віталій КУЦ,
Олексій БОНДАРЕНКО*

ЗМІСТ ВИНИ У ЗЛОЧИНАХ З ФОРМАЛЬНИМ СКЛАДОМ

Резюме

Аналізуються різні наукові позиції щодо змісту вини у злочинах з формальним складом. Аргументується необхідність визначення психічного ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків злочинного діяння у цих складах злочину.

*Віталій КУЦ,
Алексей БОНДАРЕНКО*

СОДЕРЖАНИЕ ВИНЫ В ПРЕСТУПЛЕНИЯХ С ФОРМАЛЬНЫМ СОСТАВОМ

Резюме

Анализируются различные научные позиции относительно содержания вины в преступлениях с формальным составом. Аргументируется необходимость психического отношения лица к общественно опасным последствиям преступного деяния в этих составах преступления.

*Vitaliy KUTS,
Oleksiy BONDARENKO*

THE GUILT ESSENCE IN THE FORMALLY LEGALLY DEFINED CRIME

Summary

The authors analyzed different scientific positions on the essence of guilt in the formally legally defined crimes. The authors argued the necessity of the psychical attitude of perpetrator to the socially dangerous consequences in such kind of crime legal construction.